

HOMERSKA PONAVLJANJA U MARETIĆ—IVŠIĆEVU I ĐURIĆEVU PRIJEVODU HOMERA

Za čitaoca, odgojena na antičkoj tragediji i vergilijanskom epu, ponavljanje je možda najuočljivija osobina stila homerske poezije: ponavljaju se epiteti, sintagme, dijelovi stiha, pojedinačni stihovi, cijeli nizovi stihova. Poezija je po svojoj naravi vezana uz opetovano realiziranje određenog ritmičkog obrasca: na tome se i osniva metar. No učestalost ponavljanja kod Homera iznenađuje već pri površnu čitanju. Izračunato je da se otprilike jedna trećina od svih 27000 i nešto stihova obaju epova bar još jednom u njima nalazi. Za književni ukus konzumenta literature „Gutenbergove galaksije“ takva osobina poezije bit će iznenađujuća, ali će je teško prihvatiti kao estetski značajnu. Navikli smo na književnost drugog tipa kojoj je ideal traženje jedinstvenog izraza, „le mot juste“. Time se može objasniti što naši stariji prevodioci nisu prevodili identična mjesta na jednak način. No u naše vrijeme vrhovni je zakon pri prevođenju nastojanje da se reproduciraju sve konstante originala pa bismo iz tog razloga mogli očekivati da su moderniji prijevodi homerskih epova vjernije čuvali tu lako uočljivu karakteristiku izvornika. Ovdje ću ogledati kako su homerska ponavljanja prevodila dvojica značajnih novijih prevodilaca Homera u nas, Toma Maretić i Miloš Đurić. Budući da je Stjepan Ivšić, dotjerujući Maretićev prijevod u više navrata, toliko na nj utjecao da se mora govoriti o dvojnomo autorstvu, njegov će se rad zasebno također razmotriti.

Budući da su osobito indikativna pri poslu ove vrste uspoređivanja između prijevoda jednog i drugog epa a da se izbjegne prigovor da su prevodioci mogli u međuvremenu bitno modificirati svoja radna načela, upotrijebio sam vremenski bliska izdanja: za Maretića „Odiseju“ iz 1882. i „Ilijadu“ iz 1883. godine, za Ivšića peto izdanje prijevoda „Odiseje“ iz 1961. i šesto izdanje prijevoda „Ilijade“ iz iste godine, a za Đurića „Odiseju“ iz 1963. i „Ilijadu“ iz 1965. Daljnji mogući prigovor bio bi da se redakcije originala s kojih se prevodilo ne podudaraju. Sami prevodioci ne navode svoje izvornike. Zato sam uzimao primjere kod kojih nema nikakvih znatnijih razlika u redakcijama a veći broj analiziranih primjera treba da ukloni i onaj ostatak sumnje. Služio sam se, koliko mi je bio potreban, Homerovim tekstom prema četverotomnom izdanju Monroa i Allena u trećem izdanju iz 1920. s pretiskom iz 1966. Također, neprocjenjiv bio mi je Schmidtov „Parallel—Homer“ (in-

deks svih homerskih iterata u alfabetskom poretku) iz 1885, pretisak iz 1965.

U ovoj radnji ogledat će se samo nizovi stihova koji se ponavljaju. Drugi aspekt proučavanja mogao bi biti razmatranje kako prevodioci prevode homerske stalne epitete. Znamo da ih je na primjer Dubrovčanin Džamanjić (Zamagna) krajem XVIII stoljeća prevodio raznoliko¹. Ja se ovdje samo uzgred osvrćem na taj problem, ali čini se da bi on zasluživao poseban osvrt jer sam opazio da i naši noviji prevodioci ne postupaju uvijek dosljedno: na odgovarajućim mjestima bit će na to ukazano.

Prema Schmidtovu popisu odabrao sam tridesetak karakterističnih ponavljanja od najmanje po tri stiha. Najprije ću razmotriti primjere ponavljanja unutar svakoga od obaju epova a onda takva gdje se identični nizovi stihova ponavljaju u oba epa.

I

Treba očekivati da će se prevodioci držati načela da jednako prevode jednakim, osobito u slučajevima kad se stihovi ponavljaju u kratkom razmaku. To doista i jest tako u IV. 379—382 = IV. 468—471² kod sve trojice prevodilaca, no ipak Đurić malo varira stihove 379 odnosno 468 („... jer za sve bogovi znaju“, „... jer sve bogovi znaju“), dok Ivšić nejednako prevodi početak 382 odnosno 471 stiha: u grčkom stoji $\delta\varsigma \ \acute{\epsilon}\phi\acute{\alpha}\mu\eta\nu$, a kod njega nalazimo „rekoh“ (382) i „tako mu rekoh“ (471). Kod Đurića se vjerojatno radi o dotjerivanju prvotnog prijevoda koje nije provedeno i na drugom mjestu, a Ivšiću je kraći izraz u prvom slučaju po svojoj prilici trebao zato da bi ostatak prijevoda mogao smjestiti u isti stih.

Stihove I. 374—380 = II. 139—145 Đurić prevodi jednako osim što u prvom stihu postoji mala sintaktička nijansa: u prvom slučaju imamo zahtjevnu rečenicu, u drugom imperativ. Kod Maretića ima sitnijih razlika: u stihu I. 374 stoji „Iz kuće selite ove i gostbe...“³ a u II. 139 „Iz kuće sel'te se ove, da gostbe...“; umjesto „raztočit“ iz I. 377 u II. 142 nalazimo „potrošit“; u slijedećem umjesto „a ja“ stoji „al ja“; najzad, zadnji stihovi tih dvaju nizova glase:

I. 380: „Ne bi l' bez naplate i vi u ovoj propali kući“

II. 145: „Ne biste l' propali i vi bez naplate u kući ovoj“.

U potonjem stihu imamo jednu ispravku („biste“ mjesto „bi“) i drugačiji poredak riječi. Manjih nijansi pokazuje i Ivšićeva verzija: sintaktičku varijaciju u prvom stihu (zahtjevna rečenica/imperativ), „čovjeka jednog“ (I. 377) prema „čovjeku jednom“ (II. 142), u slijedećem stihu

¹ Vidi radove Š. Šonje u „Dubrovniku“ 1—1975, str. 24—52, u Zborniku sarajevskog Filozofskog fakulteta (u štampi), te doktorsku disertaciju (daktilografirano, Sarajevo 1974) „Latinski prijevod Homerove Odiseje od Bernarda Džamanjića g. 1777“.

² Pjevanja „Ilijade“ obilježuju se arapskim a „Odiseje“ rimskim brojkama.

³ Zadržao sam u potpunosti način pisanja izdanja kojima sam se služio kako bi se izbjegle moguće pogreške pri mijenjanju pravopisa.

„al' ja ću zazivati“ odnosno „ali ja ću zazivat“, te „u ovoj/mojoj propali kući“ u zaključnim stihovima.

Slično je i u stihovima iz „Ilijade“ 9. 128—157 i 270—299, jednom od najdužih ponavljanja u Homera. Zanimljivo je da tu Đurić prevodi jednako i stihove koji u grčkom izvorniku nisu identični (134 i 276), dok Maretić i Ivšić paze na razliku. No oni imaju drugih sitnijih varijacija kojih opet nema u grčkome (Maretić 128—130 prema 270—272, 146—147 prema 288—289, Ivšić 128—130 prema 270—272). Uz to Ivšić u drugom odlomku ima nekoliko pogrešnih prijevoda.⁴

2. 111—118 = 9. 18—25: Đurić i Ivšić prevode jednako, kod Maretića ima razlike u sintaktičkoj konstrukciji stihova 2. 115 odnosno 9.22:

„Bezslavnu veli otići, gdje naroda mnogo izgubih“,

prema

„Veli, da bezslavan odem izgubivši naroda mnogo“.

7. 323—326 = 9. 92—95. Maretić i Ivšić prevode identično, jedino što Ivšić varira početni veznik (pa/te). Ali Đurić unosi u prijevod znatne razlike:

„A kad veće za jelom i pićem podmire žudnju,
prvi stane svoj otkrivat predlog starina
Nestor, a njegov se savet i otpre im najbolje sviđ'o.
On im u nameri dobroj progovori i rekne ovo:“

prema

„a kad veće za jelom i pićem podmire žudnju,
onda svoj predlog prvi od svijiu izloži starac
Nestor, a njegov im savet i pređe se najbolje sviđ'o.
On im u nameri dobroj probesedi govoreć' ovo:“

Tu se i Nestorov atribut δ γέρον prevodi dvojako, a razlike u prijevodu drugog stiha obaju odlomaka iznenađuju s obzirom da su ta mjesta u epu relativno blizu.

5. 733—737 = 8.384—388 i 5. 745—752 = 8. 389—396. Maretić prevodi potpuno jednako, Ivšić također osim što je u 8. 386 izostavljen jednom veznik „i“ prema 5.735. Kod Đurića opet postoje znatne razlike premda je grčki tekst na oba mjesta potpuno isti:

„Ćerka egidonoše Diva Atena tada u domu
očevu svuču ogrtač, to svoje šareno ruho,
što ga načini sama i rukama izradi svojim.
Košulju Diva što oblake zbira na se navuče
pa se s oružjem spremi u suzovitu bitku.

.

⁴ Stih 271: „Lezbljanke žene su to, a onda ih izbraste sebi“. Izbrao ih je sebi Agamemnon (ne bi bilo logično da on daje Ahileju nešto što nije njegovu nego zajedničko). U grčkome stoji heilet' i nema sumnje da je apokopirani vokal „o“ („medij koristi“: izabrao je sebi), dok je Ivšić, čini se, shvatio da je apokopirano „e“, što bi značilo da se radi o 2. licu plurala. U stihu 280. treba da stoji „dvadeset žena“ a ne „dvanaest žena“. U 282. možda je štamparska greška „Argejskom Helenom“ mjesto „Argejskom Helenom“, ali u slijedećem svakako to nije „argejski Argos“ umjesto „ahejski“.

U kola plamena uđe i koplje prihvati tada veliko, teško i jako, što redove junačke bije kad se rasrdi na njih kći silovitog oca. Hera zamahne bičem i pogna brzonoge konje, nebeska vrata se otvore sama, koja su Hore čuvala te se za nebo i visoki starale Olimp, gusti da razgone oblak i opet njega da meću. Boginje lako obodu i onamo uprave konje.“

prema

„Ali Atena, kći egidonoše Diva, u dvoru očevu svuču ogrtač, to svoje šareno ruho, što ga je sama tkala, izradila rukama svojim; košulju tada obuče zbirrača oblaka Diva, i još ona za borbu suzunosnu oružje uzme. Tada u plamena uđe u kola i prihvati koplje teško veliko čvrsto, — njim bije vrste junaka pošto se naljuti na njih ta ćerka silovitog oca. Hera potera bičem brzotrke konje, — i vrata nebeska pred njima sama zaškripe što čuvahu Hore, kojima behu nebesa i široki poveren Olimp, gusti da skidaju oblak i opet ga stavljaju nanjga. Boginje ošinu konje i tim ih uprave putem.“

Usput primjećujem da se stih 5.733 mora čitati sa sinalefom u prvoj stopi: „Ćerka egidonoše. . .“ jer bi ova inače imala četiri sloga. Završetak stiha 8.396 zacijelo treba pisati „na nj’ga“, iako ni to ne djeluje lijepo. Osim što je prijevod znatno drukčiji na svakom od oba mjesta (čak i po smislu, jer nije isto „lako obosti“ i „ošinuti“ konje), i stalni se epiteti prevode dvojako: Zeus *νεφεληγερέτα* jednom je „Div što oblake zbira“, drugi put „zbirač oblaka Div“, bitka je „suzovita“ i „suzonosna“, koplje je „veliko, teško i jako“ odnosno „teško veliko čvrsto“, konji su „brzonogi“ i „brzotrki“ (u grčkom tekstu konji nemaju atributa; „brzonogi“ dodao je Maretić a Ivšić je zadržao iz metričkih razloga). Očigledno je da prevodilac nije bio svjestan da prevod¹ jednake stihove.

3.334—338 = 16.135—139. Sva trojica prevode jednako, što je značajno s obzirom na udaljenost mjesta na kojima se nalaze ponavljanja.

1.460—465 = 2.427—432. I ovdje su prijevodi sve trojice jednaki osim što Đurić u dva stiha nešto mijenja poredak riječi.

Primjeri iz „Odiseje“ bit će brojniji jer su u njoj i ponavljanja češća.

I.356—364 = XXI.350—358. Maretić i Ivšić prevode oba mjesta jednako; jedino Maretić u XXI.350 stavlja „uđi“ mjesto „pođi“ iz I.356, a Ivšić ima u XXI. 362 „uzašav“ kao poboljšanje prema „se popev“ iz I.362. Njihov grčki predložak imao je u I.358 i XXI.352 riječ *τόξον* (lûk), pa podudarnost obaju odlomaka nije potpuna zbog te varijante prema

drugoj u kojoj stoji $\mu\tilde{\upsilon}\theta\omicron\varsigma$ (govor). U grčkom obje su varijante metrički ekvivalentne, ali ne i u našem jeziku, pa je osobito Ivšić primjetno ispremiješao poredak riječi zbog te promjene. Đurić se služio redakcijom u kojoj stoji $\mu\tilde{\upsilon}\theta\omicron\varsigma$ pa su oba mjesta posve jednaka. On ih jednako i prevodi, ali onda u zadnjem stihu iznenada uvodi varijacije:

„dok joj Atena sjajnoka na oči ne razli sanak“

prema

„dok joj snom Atena svetlooka ne obli oči“,

gdje se uz ostale promjene osobito uočava dvovrsno predvođenje Ate-
ninog stalnog epiteta $\gamma\lambda\alpha\upsilon\kappa\tilde{\omega}\pi\iota\varsigma$.

VIII.565—570 = XIII. 173—178. Maretić prevodi jednako oba mjesta, čak je uspio nepodudarni prvi dio stihova VIII.565 i XIII.173 te različite, ali metrički ekvivalentne epitete za lađu u VIII.568 i XIII. 176 zamijeniti isto tako metrički jednakovrijednim hrvatskosrpskim izrazima („lađu krasnotvornu“ i „lijepo sazdanu“). Jedine su mu razlike u drugom stihu na kraju („ispratit znamo“ prema „znamo odpremit“) te u petom „navaliti“ prema „navalit će“). Ivšiću je pronalaženje metrički ekvivalentnih zamjena stvorilo mnogo problema pa je i prijevod obaju odlomaka dosta različito ispao:

„... Posídon na nas Feake

Da se srđi, jer svakog bez ozljede ispratit znamo;

Jednoć Zemljotresac reče, razlupati feački da će

Dobro građeni brod, kad iz opreme (sic!) vraćo se bude

Plavetnim morem, a na grad navalit će veliko brdo.

Tako pričaše starac...“

prema

„... da bog se Posídon na nas Feake

Srđi, jer svakoga mi bez ozljede ispratit znamo.

Jednom reče, da bog će razlupat Feacima lađu

Prekrasnu, kad se bude iz otpreme vraćala ona

Plavetnim morem, a grād će okružiti velikim brdom.

Tako pričaše starac...“

U četvrtom stihu gornjeg odlomka zacijelo je tiskarska pogreška i treba da stoji „otpreme“ kao u donjem odlomku. Ivšić očigledno nije bio zadovoljan načinom kako je te stihove preveo Maretić, ali je teško tvrditi da su njegovi prijevodi bolji. Maretićev je u najmanju ruku bio vjerniji originalu.

Đurić ide u promjenama još dalje:

„... da se Posídon rasrdio na nas,

jer mi svakog bez ozlede u zavičaj ispratit' znamo.

Jednom on reče da će razlomiti feačku lađu

građenu dobro kad se iz opreme (sic!) vraćala bude

po moru sinjem, a na grad navalice veliku goru.

Tako zboraše starac...“

prema

„... Posídon ljuti se na nas
što mi svakoga znamo bez ozlede ispratit' kući.
Jednom izjavi: bog će razlupati prelepu lađu
feučku kad se ona sa prevoza vraćala bude
plavetnim morem, a grad će okružiti golemom gorom.
Tako zboraje starac...“

Podudarnost četvrtog stiha u oba odlomka s odgovarajućim Ivšićevim prijevodima, — a ponavlja se čak i greška „opreme“! — dosta je čudna. I ovdje Đurić ne prevodi isti epitet na jednak način: more je jednom „sinje“ a drugi put „plavetno“. Kao i Ivšić, i on kaže da će Posídon jednom „navaliti“ na grad veliku goru a drugi put će ga „okružiti“ njome; jedino je Ivšićevo „brdo“ zamijenila „gora“. Sinalefa u VIII 655. „ozlede u“.

IV. 333—350 = XVII. 124—141. Maretić i Đurić prevode jednako, Ivšić unosi male razlike:

IV.339: „I onda njima i njoj sudbinu grdnu donese“
prema

XVII.139: „I njima i njoj on sudbinu grdnu donese“;
u IV. 134 „nadbijo“, a u njegovom parnjaku iz drugog odlomka nestegnuto „nadbijao“; „dugo“ u XVII.139 kao varijanta za „drugo“ u IV.348 zacijelo je tiskarska pogreška.

XVIII.414—417 = XX.322—325. Sva trojica daju jednak prijevod obaju mjesta.

VI.230—235 = XXIII.157—162. Maretić prevodi jednako uz ove razlike: početak prvog stiha različit je („Učini krupnijim vidjet“ prema „Krupnijim učini njega“), u slijedećem stihu „bješe“ kasnije se zamjenjuje s „bi“, a u zaključnom stihu „obli“ iz prvog odlomka zamjenjuje se u drugom s „pospe“. Ivšić je Maretića mijenjao ali ne jednako u oba odlomka. Zadržao je razliku na početku prvog stiha, ali je drugi dio varirao na dva načina. Tako umjesto Maretićeva „... a s glave spusti mu gustu / Kosu...“ imamo jednom „... a s glave kosu mu gustu / Spusti...“ a drugi put „... a s glave kosu mu spusti / Gustu...“ Ova treća varijanta bila bi „najhomerskija“: epitet u opkoračenju, a ne subjekt ili predikat. No kod Homera u ovom je slučaju opkoračenjem prebačen u drugi stih i epitet i predikat, a samo je „kosa“ ostala u gornjem. Ivšić ima razliku i u zadnjem stihu: u VI pjevanju on glasi „Tako Odiseja obli Atena milotom po glavi“ a nastavak „i po plećima obli“ prelazi u slijedeći stih. U XXIII pjevanju sve je stegnuto u jedan stih: „Tako je oblit milotom Odisej po plećima, glavi.“ Atenina imena nema ni u grčkom izvorniku, u kojem glagol ima različit prefiks u svakom od oba odlomka, ali je značenje gotovo identično i nijansa se ne bi mogla naznačiti u prijevodu.

Isto je rješenje u VI.235 i XXIII. 162 usvojio i Đurić:

„tako Atena milinom Odiseja obli po glavi
i po plećima...“

prema

„tako mu ona obli milinom glavu i pleći.“

U Đurićevom tekstu postoje dvije tiskarske greške: u VI.231 ispao je početak stiha „bujnu i“, kao u XXIII.158, pa stih ima samo 5 stopa, a u VI.232 treba da stoji „zlatom“ umjesto „zlatnom“, kao u XXIII pjevanju. Ostalo Đurić prevodi jednako na oba mjesta.

II.230—234 = V.8—13. Maretić prevodi gotovo jednako, a razlike su očito nastale od popravljanja koje nije provedeno na oba mjesta: „kad se od sviju“ u II.233 prema „kad se od onih“ u V.12, te „kao“ u II.234 prema „ko“ u V.13. Ivšić je Maretićev prijevod promijenio u V pjevanju ovako:

„... i ne bio dobar nijedan
Odsad žezlonoša kralj, ne poznavao u srcu pravde“.

ali je u II pjevanju ostavio prijašnju verziju. Isto je tako u V.10 nova redakcija „Nego nek bude zao, bezakonje svako nek čini“, ali je u II.232 ostavljena Maretićeva. Đurićev je prijevod različit u oba slučaja:

„Ne bio ljubazan, blag i ne bio milostiv odsad
kralj žezlonoša, nikad u duši za pravdu ne znao,
nego nemio bio i nasilje činio svako,
kad se niko božanskog Odiseja ne seća više,
kojima vladaše on, a milostiv beše k'o otac.“

prema

„nijedan ne bio milostiv, blag i ne bio dobar
odsad žezlonoša kralj, i u srcu ne znao pravde,
nego zao nek bude i nasilje svako nek čini,
kad se niko božanskog Odiseja ne seća više,
kojima bejaše kralj, a voleo sve je k'o otac.“

I.245—251 = XVI.121—126. Osim neznatne razlike u predzadnjem stihu tih nizova („A nit“ prema „Niti“), Maretić ima neobičnu promjenu u početnome: na dva načina prevodi atribut uz otok Zakint, ὄληεις, jednom kao „kitnast“, drugi put kao „šumovit“. Ivšić se odlučio za ovaj potonji. Kod njega prijevod je ujednačen osim male razlike u poretku riječi u I.248 i XVI.124. Đurić prevodi sasvim različito:

„jer koliko je god vlastele na ostrvu jake,
Sami, Dulihiju i na šumovitome Zakintu,
i koliko ih ovde još vlada na Itaci kršnoj,
svi ti majku mi prose i kuću rasturaju celu;
ali se ne može ona od udaje mrske da brani,
nit' se može da uda, a oni rastakaju kuću
pa mi je harče, a oni i mene pogubiće brzo.“

prema

„jer koliko je god na ostrvu vlastelja silnih,
na Dulihiju, Sami, šumovitome Zakintu,
i koliko ih sviju gospodara na Itaci kršnoj,

svi ti majku mi prose i celu rasturaju kuću.
 A ona niti se može ustezat' od udaje mrske,
 niti se udati može, a oni izjedaju mal mi
 pa mi ga harče, a brzo i mene će smaknuti oni.“

Treći stih donjeg odlomka ili je pogrešno odštampan ili ima metričku grešku jer u trećoj su stopi četiri sloga: „í ko/líko ih / svíju gospo/ /dára na / Ítaci / křšnoj.“ Peti stih zahtijeva čitanje „'A ona“, što je, čini mi se, protivno našem sustavu naglašavanja.

XIV.258—273 = XVII.427—422. Sva su tri prijevoda gotovo jednaka. Maretić ima u XIV.265 „al“ a u XVII.434 „a“ (u ovom potonjem ispalo je „se“ iza „po gradu“, što je zacijelo tiskarska greška jednako kao i „začuje“ umjesto „začuju“ u XIV.266), a na kraju XVII.400 stoji „u ružni bijeg“ umjesto „u ružnu bježan“ iz XIV.268. Ivšić ima također nekoliko manjih razlika: na kraju XIV.258 „na obadva uzvite kraja“ prema XVII.427 „uzvijene na oba kraja“, XIV.263 „plijeniti“ prema XVII.432 „da plijenje“, XIV.269 „smjede“ prema XVII.438 „smjedne“, te drugačiji red riječi u XIV.267 prema XVII.436 i XIV.271 prema XVII.440. Đurić počinje XIV.258 sa „i tu lađe osidram“ a XVII.427 sa „brodove tu osidram“; „lađe ostaju i u XIV.260 a „brodovi“ u XVII.429, uz manju promjenu na kraju tih stihova (lađe/njih). U XVII.431 „požudu“ je očigledna tiskarska greška umjesto „požuda“.

III.486—494 = XV.184—192. Maretić prevodi jednako. Ivšić ima drugi prilog na početku III.488 („Onda dođu“) prema XV.186 („Oni međutim“), nešto drukčiji red riječi u III.490 i XV.188, a u zaključnom stihu u odlomku iz XV pjevanja umetnut je veznik „i“. Đurić prevodi također jednako, ali mijenja prijevod epiteta božice Zore $\rho\omicron\delta\delta\alpha\kappa\tau\lambda\omicron\varsigma$: u III pjevanju ona je „ružoprsta“, u XV „ružičasta“, što treba naglašavati, kako se čini prema metru, na drugom slogu i vjerojatno je pogrešno. Slijedeći stih nešto je drugačije preveden na svakom od oba mjesta:

„oni upregnu konje i u kola šarena uđu“

prema

„oni upregnuv konje u šarena popnu se kola“,

a u XV.191 stoji pri kraju stiha „ona“ umjesto „kola“ iz prvog odlomka.

Ima slučajeva gdje se više stihova ponavlja na više od dva mjesta. Takav je primjer u IV.557—560 = V.14—17 = XVII.143—146. Dok Maretić jednako prevodi u IV i V pjevanju, u XVII ima razlika: u 143. i 144. stihu one vjerojatno proizlaze iz teškoća s prethodnim tekstom, ali u stihu 146. varijacija je nemotivirana: „koji bi mogli ga pratit“ umjesto „koji bi pratili njega“. Sve je to Ivšić izbjegao i kod njega sva tri mjesta donose jednak prijevod. Kod Đurića ta četiri stiha prevedena su gotovo identično u IV i XVII pjevanju, a znatno drukčije u V:

„u kući nimfe Kalipse; da otide ona mu ne da,
 i on ne može tako u zavičaj svoj da se vrati,
 jer nit lađa ima veslovitih, a ni družine,
 koji bi pratili njega (XVII: koja bi pratila njega) po plećima
 širokog mora“

prema

„u kući nimfe Kalipse; jer ona ga nasilno drži,
te ne može zato u očinsku vratit' se zemlju,
jer niti ima lađa veslovitih a ni drugara,
koji bi pratili njega po leđima prostranog mora.“

Usput se opaža da u drugom stihu treba naglašavati „té ne móže záto“, jer se jedino tako dobiva pravilan heksametar, no takvo naglašavanje nije u skladu s akcenatskim pravilima. Možda je posrijedi neka greška.

XIX.139—153 = XXIV.129—143, a sve osim zadnjeg stiha ponavlja se i u II.94—107 (108—110 ponavlja se u XXIV. 144—146). Kod Maretića tekst je jednak u II i XXIV, dok se onaj u XIX nešto malo razlikuje (uz razumljivu promjenu koja proizlazi iz činjenice da tu govori Penelopa u 1. licu):

„Namjestim velik stan u megaru i uzmem faros“

prema

„Namjestiv veliki stan u megaru svojemu uze“;

u XIX.143 umetnut je veznik „a“, a u 145 nešto je izmijenjen poredak riječi dok je, možda iz metričkih razloga, „prijevera“ zamijenjena „varkom“ (da se izbjegne versus spondiacus, dok bi „prijevera“ bila preduga riječ u ostala dva stiha). Ivšičeve promjene dale su tri varijante, od kojih svaka ima ponešto u čemu se razlikuje od ostalih dviju:

„Namjesti veliki stan u svojoj sobi te tkaš
(XIX: „Veliki u sobi stan da namjestim i tkat da stanem“)
I tanko i široko i ovo prozbori nama
(XIX: „Tanak i širok pokrov, te ovo prozborim njima“)
„Mladahni moji prosci, kad umrije divni Odisej,
Polako dan uskorujte taj, kad udat se imam (XXIV: kad se
udati imam),
Dok ja tkaninu grobnu Laertu vitezu svršim,
Da mi uzalud pređa ne pogine, dokle ga nije
Prebolna zgrabila smrt i sudbina strašna da meni (XXIV: da
ne bi; II: da žena)

Ne bi zamjerila u narodu Ahejka koja (XXIV: Žena mi zamjerila u narodu ahejska koja; II: Zamjerila mi ne bi u narodu ahejska koja)

Čovjek, što steče mnogo itd.“

Do kraja sve tri verzije se podudaraju. Đurić sva tri mjesta prevodi potpuno jednako.

Ima nizova stihova koji se ponavljaju i više puta, na primjer I. 136—140 = IV.52—56 = VII.172—176 = X.368—372 = XV.135—139 = XVII.91—95 itd. U naših prevodilaca ima manjih razlika, dijelom zato što negdje treba plural zamijeniti singularom, ali dijelom i bez vidljiva razloga. Tako Maretić posvuda ima u prvom stihu „Zlatnu rukomiju l'jepu“, a jedino u IV pjevanju „Zlatnu rukomiju krasnu“. U drugom i trećem stihu sva trojica variraju redosljed, a donekle i

prijevod u XV i XVII pjevanju (u oba ta pjevanja grčki tekst ima plural): Maretić „Služkinja vode njima donese, da operu ruke“ prema „Služkinja vode donese, da njome operu ruke“, Ivšić „Služkinja. . . / . . . donese vode i ruke / Gostima poli. . .“ prema „Služkinja. . . / . . . donese vode i njima / Polije ruke. . .“, Đurić „dvorkinja vode donese. . . / . . . te gostima poli / ruke. . .“ prema „Dvorkinja vode donese. . . / . . . te polije ruke / gostima. . .“

II

Osnovni stav prevodilaca prema ponavljanjima još se jasnije očituje kad se radi o stihovima koji se u istom obliku nalaze u oba epa.

7.316—318 = XIX.421—423. Maretić i Ivšić imaju jednak prijevod u prva dva stiha, a u prvoj polovici trećega različit, možda zbog teksta koji slijedi a više nije ponavljanje: „oprezno sve ispeku“ prema „oprezno speku“, odnosno „pomnivo speku sve“ prema „pomnivo sve ispeku“. Đurić oba mjesta prevodi uz očigledne razlike:

„prionu, oderu ga i potom svega raseku,
a drugi vešto iseku i onda na ražnje navrte,
sve to pomno ispeku“

prema

„Zakolju, oderu njega i cela potom raseku,
izrežu vešto sve, na ražnje zatim navrte,
brižljivo sve ispeku“.

Ako se ne varam, stih 7.316 metrički je neispravan.

24.339—345 = V.43—49. Maretić prevodi posve jednako samo što na početku ima nijansa: „Reče te njega“ prema „Reče i njega“. On pazi i da stalne epitete uvijek prenese u naš jezik na isti način. Isto tako i Ivšić, samo što kod njega nisu jednaki stihovi 24.340—341 i V.44—45: „te, on za noge odmah priveza potplate krasne, / zlatne ambrozijske te, što po vodi i beskrajnoj zemlji. . .“ prema „te on za noge onda priveza potplate svoje / krasne, ambrozijske, zlatne, — po vodi i beskrajnoj zemlji. . .“ Možemo naslućivati da je prijevod u „Ilijadi“ popravljavanje prema onome u „Odiseji“ (u „Odiseji“ ima dosta tzv. praznih riječi: onda, svoje). Đurić prevodi opet različito a u oči upadaju i nedosljednosti pri prevođenju stalnih epiteta:

„Reče, i pratilac njega brzohoda poslušā odmah,
te on potplate lepe za noge priveže tada,
zlatne ambrosijske, koje po vodi i beskrajnoj zemlji
brzo nošahu njega k'o vetar kad leti i duše;
uzme i palicu kojom on ljudima zaklapa oči
kojima hoće, a druge spavaćive budi iza sna;
s palicom tom u ruci brzohoda snažni odleti.“

prema

„Reče i poslušā odmah glasonoša, Argov ubica,
te on hitro na svoje na noge obuću lepu,

zlatnu, ambrosijsku, sveže; po vodi i beskrajnoj zemlji
ona je nosila njega k'o vetar što duvajuć hita;
uzme i palicom on što njome ljudima oči
zaklapa, kojima hoće, a druge budi iza sna.
S palicom takvom u ruci ubica Argov odleti.“

Hermov epitet Ἀργειφόντης prevodi se u „Ilijadi“ sa „brzohoda“, što je otprilike isto što i Maretićev i Ivšićev „skoroteča“, dok u „Odiseji“ Đurić prihvaća drugu etimologiju i prevodi ga sa „Argov ubica“. U tih sedam parova stihova nema niti jednoga gdje bi prijevod bio jednak, premda je grčki tekst posvuda isti.

1.460—465 = III.457—462. Maretić prevodi posve jednako osim što u prvom stihu u odlomku iz „Ilijade“ stoji „obviju njih“ umjesto „obviju to“ kako je u „Odiseji“. Ivšić također ima malu varijaciju na kraju prvog stiha: „a onda to pretilinom“ u „Odiseji“ a samo „i pretilinom“ u „Ilijadi“. Također, u 1.464 stoji na početku „Kada se spališe“, što je valjda popravak prema „Kada se spale“ u III.461. Kod Đurića opet dva različita prijevoda:

„... i dvostrukim oblože salom,
po njima onda komade ostalog polože mesa.
Sve je to starac na glavnjama pek'o i rumeno vino
lio, a viljuške uza nj u rukama držahu momci.
A kad ispekoše stegna i utrobe kušaše oni,
i drugo sitno iseku i potom na ražnje navrte,“

prema

„... a onda omotaju sve to tustinom
u dva savitka i malim komadima pokriju mesnim.
Sve je to palio starac i rujnim polivao vinom;
pritom su viljuške njemu sa strane držali mlađi.
A kad stegna se spale i utrobe kušaju oni,
izrežu i drugo sitno i navrnu potom na ražnje.“

I ovdje vino je jednom rumeno, drugi put rujno, a radi se o stalnom epitetu $\alpha\lambda\theta\omicron\psi$. „Tustina u dva savitka“ kasnije se prevodi kao „dvostruko salo“, „komadi ostalog mesa“ kao „mali komadi mesni“; isti glagoli prevode se kao „pečiti“ i „paliti“ (kasnije „ispeći“ i „spaliti“), „položiti po“ i „pokriti“.

18.604—606 = IV.17—19. Maretić počinje „i njim“ odnosno „njima“ a dalje sve je isto. Ivšić to ujednačuje ali zato ima u 2. stihu „a do dva“ u „Odiseji“ umjesto „a dva“ u „Ilijadi“. „Vračahu“ u IV. 19 zacijelo je tiskarska greška umjesto „vrčahu“ kao u 18.606. Đurić prevodi ovako:

„... i njemu bijuć' u žice pevač božanski
pevaše pesme, a dva igrača, čim započne pevač
pevati, stupe među njih i stanu se vrteti sred njih.“

prema

„... i njima uz formingu pevač božanski
pevaše pesme, a dva su među njima bila igrača;
pevač je začinj'o pesmu, a oni se vrteli sred njih.“

Na kraju razmotrit ćemo još dva primjera gdje se grupa stihova ponavlja više od dva puta a nalazimo je u oba epa.

9.174—176 = III.338—340 = XXI.270—272. Početak prvog od tih triju stihova nešto je drugačiji u „Ilijadi“ i na oba mjesta iz „Odiseje“. Maretić to registrira, a jedina mu je varijacija u poretku riječi u III i XXI pjevanju „Odiseje“ („i ruke njima“ prema „i njima ruke“). Ivšić je unio daljnje nepodudarnosti: „krčazi“ iz „Odiseje“ u „Ilijadi“ su „vrčevi“ (zapravo „vrči“), a treći stih različit je na svakom od ta tri mjesta:

„I čaše razd'jele svima natočiv ih žrtvenog vina“
(u „Ilijadi“),

„Pa im razd'jele čaše natočiv ih žvtrenog vina“
(„Odiseja“ III)

„Vrčeve razd'jele zatim natočiv ih žrtvenog vina“
(„Odiseja“ XXI).

Kod Đurića oba mjesta iz „Odiseje“ prevode se jednako osim drukčijeg poretka riječi u prvom stihu. Ali prijevod istih tih stihova u „Ilijadi“ znatno se razlikuje:

„Tada im ruke stanu glasnici polivati vodom,
(Tada ruke im vodom glasnici polivati stanu)
a mladići potom kondire naliju pićem.

pa im podele kupe i napune žrtvenim vinom.“
u „Odiseji“, prema

„Odmah im na ruke vodu glasnici stanu da liju,
a mladići krčage do vrha napune pićem
svima podele čaše i napune žrtvenim vinom.“

Razlika „Tada“ prema „Odmah“ na početku odgovara razlici u izvorniku. No i kod Đurića κρητῆρες su u „Odiseji“ „kondiri“ a u „Ilijadi“ „krčazi“ a δέπας je jednom „kupa“ a drugi put „čaša“.

24.644—647 = IV.297—300 = VII.336—339. Kod Maretića ima razlika u prvim stihovima na tim mjestima:

„Neka odar sad pod trijemom polože, zatim“ („Ilijada“)

„... postelj da pod trijem polože, zatim“ („Odiseja“ IV)

„Neka bi pod trijem postelj položile, a onda neka“ („Odiseja“ VII).

Kod Ivšića prijevod mjesta iz „Ilijade“ gotovo je identičan onome iz VII pjevanja „Odiseje“, ali se razlikuje od onoga iz IV pjevanja „Odiseje“, što iznenađuje:

„Postelju sad pod tr'jemom nek postave, jastuke l'jepe
(Postelju one itd. u „Odiseji“ VII)

Neka porfirne metnu, odozgo nek prostirke prostru,
 Runjave struke nek stave, da ima čim se ogrnut.
 Robinje iz sobe pođu, u rukama luči im bjehu,"
 prema „Odiseji“ IV:
 „... pod trijem one da postave krevet i krasne
 Porfirne jastuke metnu, odozgo da prostirke prostru,
 Runjave struke da stave, da imaju čim se ogrnut.
 Robinje iz sobe pođu, u rukama luči im bjehu.“

U IV pjevanju „Odiseje“ subjekt na početku je Helena i obojica prevo-
 dilaca imali su teškoće da nju i njezin atribut smeste u jedan stih. Kod
 Đurića sva tri mjesta prevode se različito:

„Ilijada“ 24: „neka postave odar pod tremom i uzglavlja lepa
 neka porfirna metnu, odozgo nek prostirke nastru,
 vunene struke nek prostru, da imaju čime se pokrit',
 Robinje ostave sobu u rukama noseći luči,"
 „Odiseja“ IV: „... pod trem one da nameste odar i metnu
 grimizna uzglavlja lepa, da prostirke prostru odozgo,
 vunate struke da metnu da imaju čime se pokrit'.
 Dvorkinje iz sobe pođu, u rukama behu im zublje,"
 „Odiseja“ VII: „neka postave odar pod tremom i uzglavlja lepa
 neka porfirna stave i prostirke prostru odozgo,
 vunene ponjave metnu da može se pokriti nečim.
 Dvorkinje ostave sobu, u rukama behu im zublje.“

Za te prijevode može se reći samo da su slični: uzglavlja su porfirna
 ili grimizna, među se ili prostiru vunene ponjave ili struke, robinje ili
 dvorkinje polaze iz sobe ili ostavljaju sobu noseći luči ili zublje itd.

Zaključak nije teško izvesti. Prijevod nikada ne može biti jednak
 originalu i prevodilac će izvršiti odabir koje će osobine izvornika pre-
 nijeti u nj a koje će zanemariti. Ponavljanja su, međutim, kod Homera
 toliko upadljiva i proširena stilska osobina da ih ne možemo zaobići
 u prevodenju. Ona su i potvrda da je homerska poezija izrasla iz usmene
 tradicije kojoj je ponavljanje karakteristična crta. Teorija o usmenom
 porijeklu (ili karakteru) Homerovih epova potekla je od Parryjeve stu-
 dije o homerskim stalnim epitetima koji se javljaju uvijek u istim met-
 ričkim okolnostima uz ista imena. Ako te epitete ne prevodimo jednako,
 teorija o usmenom porijeklu gubi smisao a mijenja se i slika o Homeru
 kao pjesniku koji je dijelio konvencije usmene poezije. Zbog svega toga
 ne može se prihvatiti kao adekvatan prijevod u kojem bi nejednakim
 prevodenjem homerskih ponavljanja bila dana iskrivljena slika nje-
 gove pjesničke tehnike.

Mislim da je iz proučenih primjera vidljivo da je Maretić svjesno
 nastojao jednake stihove prevoditi jednako. Pri tome dešavalo mu se da
 u kasnijem dotjerivanju ne unese popravke u sve identične stihove a
 potkradale su se i greške („rukomija“ je uglavnom „lijepa“, ali jednom
 i „krasna“; otok Zakint je jednom „kitnjast“, drugi put „šumovit“), ali je

osnovna tendencija prevodiočeva ostala očuvana. Ivšić je slijedio u tome Maretića ali mu se desilo da je pri popravljanju njegovih stihova unosio nove razlike jer je jednake stihove na raznim mjestima dotjerivao na različite načine a nije kasnije proveo usklađivanje. Odatle pojava da kod njega ima manje dosljednosti nego kod Maretića. Đurić je pri prevodenju ponavljanja bio najslobodniji. Kad prevodi mjesta iz istog epa, postupa dvojako: ako je svjestan identičnosti paralenih mjesta, i prijevod mu je jednak; u protivnome odstupanja su znatna. To je još očiglednije kad se usporede prijevodi jednakih stihova koji se pojavljuju u oba epa gdje on prevodi kao da se radi o različitim tekstovima a očigledno ih nije nastojao uskladiti. Još mu se više može zamjeriti što se ne drži niti načela da stalne epitete treba prevoditi dosljedno i jedno-obrazno. Slika što će je njegov čitalac dobiti o homerskoj poeziji bit će zato dosta iskrivljena a neke bitne osobine homerske pjesničke tehnike u njegovom su prijevodu ostale zanemarene.

Zagreb.

Z. Dukat.

SUMMARY

Z. Dukat: HOMER'S REPETITIONS IN MARETIĆ—IVŠIĆ'S AND ĐURIĆ'S TRANSLATION OF HOMER

For the modern reader perhaps the most conspicuous distinctive feature of Homer's poetry is the extent to which it is pervaded by repetitions: not only the so-called epic formulae, ornamental epithets and parts of verses, but also whole verses and groups of verses occur in the epics in the same wording more than once. One counting showed that about one third of the total of some 27000 or so of hexameters consisted partly or wholly of repetitions. So the repetitiveness of Homeric poetry is one of its most striking characteristics and also a sure mark of its oral nature. Therefore it is to be expected that a translation would try to save it and that identical verses would be rendered in it in the same manner. In this essay two modern Serbo-croatian translations of Homer have been studied from this point of view, Toma Maretić's of the 19th century and Miloš Đurić's of the present one. Since Stjepan Ivšić, who re-edited Maretić's translation several times, made considerable improvements to it, his work is also considered separately.

After an analysis of some 30 groups of three or more verses appearing more than once in the epics it has been possible to establish that Maretić did his best to render the Greek original in a most accurate translation and that he, apart from some oversights or subsequent recasting of some verses, succeeded to preserve the repetitiveness of Homer. Ivšić did worse because he did not consequently change all identical verses in the same manner so that there are more differences in his translation of the Homeric iterati than in the old one of Maretić. Still freer were handled Homeric repetitions by Đurić who rather neglected the principle that what is identical in the original should be identical also in the translation. Therefore his versions of the repeated verses are quite unsimilar to each other. His procedure is most glaring when we compare his translations of the same Homeric verses that are to be found in both epics. Thus Đurić disregarded one of the basic axioms of correct translating and his translations give a distorted picture of Homer's oral style.